

JAN NIKOŁAJEW

STAN I PERSPEKTYWY BADAŃ NAD ZAWODEM RYBAKA DALEKOMORSKIEGO

Polskie badania socjologiczne nad problematyką morską obejmują różne kategorie zawodowe bezpośrednio związane z morzem (marynarze, rybacy, piloci i ratownicy morscy) oraz związane z morzem pośrednio (stoczniovcy, Portowcy).

Przedmiotem niniejszych rozważań jest zawód rybaka dalekomorskiego, który na Wybrzeżu wykonywany jest od wielu dziesiątek lat. Zasięg działała ludzi wykonujących ten zawód to nie tylko akweny Morza Bałtyckiego, ale także łowiska oddalone od macierzystych portów o kilka tysięcy mil morskich.

Socjologów zaczęły interesować różne zjawiska i procesy społeczne, które były

i pozostają nadal związane z pracą na morzu.

Warto nadmienić, że na przestrzeni dziejów praca na morzu zawsze była wyodrębniana z innych rodzajów zajęć i nadawano jej dość specyficzne znaczenie. Zwraca na to uwagę F. Bujak w znanej pracy "Kultury morskie i lądowe"¹. Także badania B. Malinowskiego uwzględniają m.in. rolę i znaczenie rybołówstwa dla społeczności zamieszkujących obszary nadmorskie², badania prowadzone przez M. Maussa w innych regionach geograficznych Wykazują również na rolę i znaczenie morza dla ludności zamieszkującej terytory z nim sąsiadujące. Morze to nie tylko - wynikająca z naturalnych potrzeb — eksploatacja jego zasobów, ale również czynnik powodujący tworzenie morskich cech kulturowych tych społeczności³.

Można więc przyjąć dość ogólną tezę, że dzięki ludziom bezpośrednio i pośrednio obcującym z morzem stało się ono integralną częścią rzeczywistości społecznej, dlatego też wpływ morza na społeczności z nim związane stanowi przedmiot zainteresowań socjologicznych, przejawiających się badaniami prowadzonymi w różnych ośrodkach akademickich.

W piśmiennictwie obcym najczęściej wymienia się J. Tunstalla i J. G. Horobina, pracowników Uniwersytetu w Hull, którzy prowadzili systematyczne badania nad zawodem rybaka⁴. J. Tunstall jest autorem monografii *The Fishermen*, w której opisuje warunki pracy i życia rybaków trawlerowych. centrum uwagi wymienionego badacza znajdowała się praca zawodowa

¹ F. Bujak, *Kultury morskie i lądowe*, Toruń 1934, s. 7.

² B. Malinowski, *Szkice z teorii kultury*, Warszawa 1958, s. 12, a także, *Argonauci Zachodniego Pacyfiku*, Warszawa 1981.

³ M. Mauss *Szkice o sezonowych przemianach społeczeństw Eskimosów. Studium z morfologii społecznej*, w: *Socjologia i Antropologia*, Warszawa 1973, s. 575 in.

⁴ J. Tunstall *The Fisherman*, London 1962; J. G. Horobin, *The Fishing Community at Hull An Occupational Sub System*, Hull 1963.

oparta na określonych kwalifikacjach lub przyuczeniu umożliwiającym zatrudnienie na morzu w charakterze rybaka. Decyzja o podjęciu tego zawodu była najczęściej konsekwencją uwarunkowań natury socjologicznej, np. więź zawodowa, warunki materialne pracujących na statkach rybackich i prestiż zawodu. To ostatnie, jak również współzależności: zawód rybaka a życie rodzinne, oraz zawód a społeczność lokalna, stanowiły przedmiot szczególnych zainteresowań J. G. Horobina, który w pracy *The Fishing Community of Hull* poddaje je wnikliwej analizie socjologicznej. Na podstawie opracowań badaczy angielskich można dokonać porównań życia i pracy angielskiego i polskiego rybaka. Poza uchwytymi różnicami występuje wiele podobieństw w życiu i pracy na morzu ludzi tej kategorii zawodowej. Rybołówstwo morskie należy do zajęć kształtujących osobowość rybaka, określając jego sposób zachowania się na statku i na lądzie, bez względu na odmienne warunki gospodarcze oraz kulturowe. Wynika to przede wszystkim z występowania podobnych zjawisk w rybołówstwie, np. przystosowania do warunków pracy na morzu, rozłąki z rodziną itp.

Opracowania J. G. Horobina i J. Tunstalla są najczęściej wymieniane jako prace pionierskie, będące rezultatem wieloletnich badań w rybołówstwie. Inne rozprawy o pracy na morzu podejmują problem szerzej i nie ograniczają się tylko do rybołówstwa. Przykładem mogą być publikacje takich badaczy, jak m.in. Aubert V., Arner O. (*The Ship as o Social System*), Briggs P. (*Men in the Sea*), Moreby D. H. (*Personal Management in Navy*), Weibst K. (*Deep Sea Sailors*)⁵. Wymienione rozprawy potwierdzają, że problematyką morską zainteresowane są różne ośrodki uniwersyteckie nie tylko tradycyjnie z Wielkiej Brytanii, ale także z krajów skandynawskich, Stanów Zjednoczonych i innych państw. Przedmiotem zainteresowania w tych badaniach jest szeroko rozumiana praca na morzu i wynikające z tego faktu konsekwencje społeczne dla pracujących tam załóg. Myślą przewodnią tych studiów i rozpraw jest poszukiwanie odpowiedzi na szereg pytań, m.in.: co skłania ludzi do podjęcia pracy na morzu, jakie zjawiska występują w tak długim okresie pobytu na statku, czy występują zjawiska patologii społecznej np. alkoholizm, jak spędzany jest czas wolny na morzu, w jakim stopniu identyfikują się ludzie morza ze swoją pracą i zawodem czy występuje w tym środowisku zawodowym zjawisko płynności kadr i jakie są tego konsekwencje społeczne, jakie skutki dla rodziny powoduje wykonywanie zawodu "morskiego"? Lista takich pytań może być znacznie bogatsza, nie sposób ich wszystkich wymienić i nie taki był cel niniejszego artykułu.

Zarysowałem tylko niektóre z zagadnień stanowiących przedmiot zainteresowania socjologów badających zawody związane z morzem. Utwierdzają one w przekonaniu, że rybołówstwo morskie ma ważne znaczenie gospodarcze i społeczne, gdyż umożliwia wykorzystanie zasobów żywnościowych mórz i oceanów.

⁵ V. Aubert, O. Arner, *The Ship as o Social System*, Oslo 1962; P. Briggs, *Men in the Sea*, New York 1968, D. H. Moreby, *Personnel in Merchant Navy*, London 1969; K. Weibust, *Deep Sea Saieors*, Stockholm 1969.

Podając badania socjologiczne nad zawodem rybaka dalekomorskiego należy mieć na uwadze istniejące już opracowania i studia dotyczące tych zagadnień, m.in. A. Polańskiej, Z. Dulczewskiego i L. Janiszewskiego. Prace wymienionych badaczy należy traktować jako podstawowe i mające ważne znaczenie poznawcze; mogą być one punktem wyjścia do sformułowania własnych założeń badawczych.

Przedmiotem badań A. Polańskiej jest "problematyka pracy i zatrudnienia rybaków morskich zarówno uspołecznionych, tj. pracujących w państwowych przedsiębiorstwach połowowych oraz spółdzielniach rybołówstwa niorskiego, jak i łowiących indywidualnie"⁶. Opracowanie A. Polańskiej *Zawód rybaka morskiego w Polsce* jest studium ekonomiczno-socjologicznym, przeprowadzonym w Zakładzie Ekonomiki Morskiego Instytutu Rybackiego. Jak pisze autorka: "Większość obecnych rybaków rekrutuje się z ludności napływowej — w bardzo krótkim okresie czasu wykształciło się u nas zupełnie nowe środowisko rybaków"⁷.

Praca A. Polańskiej przedstawia m.in. zagadnienia dotyczące motywów wyboru zawodu, warunki materialno-bytowe rybaków, zarobki oraz przystosowywanie się nowozatrudnionych do wykonywania zawodu.

Studium socjologiczne *Rybacy dalekomorscy* L. Janiszewskiego obejmuje badania prowadzone w latach 1962 - 1965 w dwóch przedsiębiorstwach rybackich na Pomorzu Zachodnim, tj. PPDiUR "Odra" w Świnoujściu i PPDiUR "Gryf" w Szczecinie. Zaletą tej pracy jest wzbogacenie wiedzy o rybakach dalekomorskich oraz wskazanie na wiele trudności, które pokonać musi badający tę kategorię zawodową. Jak pisze L. Janiszewski, "chodziło o uzyskanie możliwie wszechstronnej wiedzy o pierwszej generacji rybaków dalekomorskich na Pomorzu Zachodnim, o jej genezie i strukturze społecznej. Przecistawiając się wielu mitom i romantycznym legendom krążącym w opinii publicznej na temat ludzi morza, autor pragnie przedstawić autentyczną zbiorowość współczesnych rybaków, ich poglądy, opinie i różnorodne formy postępowania na tle obiektywnych warunków pracy i życia na morzu"⁸. Wymieniony autor poddał szczegółowej analizie m.in. strukturę społeczną rybaków, motywy wyboru zawodu, warunki pracy na statku, statek rybacki jako organizację społeczną oraz życie rodzinne. Jak pisze, "starał się możliwie wszechstronnie ukazać na tle zarówno obiektywnych i subiektywnych uwarunkowań postawy rybaków wobec pracy, zawodu, Przedsiębiorstwa połowowego. Jednocześnie usiłował przedstawić procesy Przeobrażeń świadomości załóg, które stają się w coraz większym stopniu rzeczywistym współgospodarzem statku, decydującym o realizacji zadań eksploatacyjno-połowowych"⁹. L. Janiszewski na podstawie bogatego materiału empirycznego, w tym także wykorzystując technikę obserwacji uczestniczącej na statku, przedstawił po raz pierwszy pełne socjologiczne opracowanie tej grupy społecznej. Wyniki swych wieloletnich badań

⁶ A. Polańska, *Zawód rybaka morskiego w Polsce*, Gdynia 1965, s. 13.

⁷ Ibidem, s. 5.

⁸ L. Janiszewski, *Rybacy dalekomorscy. Studia socjologiczne*, Poznań 1967, s. 13.

⁹ Ibidem, s. 435.

przedstawił w postaci licznych artykułów i wymienionego studium socjologicznego¹⁰.

Z. Dulczewski prowadził badania wśród rybaków bałtyckich i wyniki tych analiz przedstawił m.in. w pracach: *Z badań nad rybakami środkowego Wybrzeża* oraz *Rybaczy bałtyccy*¹¹. Ta właśnie praca jest monografią rybaków, którzy "pływają na jednostkach średniej wielkości, głównie na kutrach 17 m z 5-cio osobową załogą i superkutrach 24 m z 8 - 9 osobową załogą, dokonują połowów w basenie Morza Bałtyckiego"¹². Rybaczy kutrowi, gdyż oni byli przedmiotem badań Z. Dulczewskiego prowadzonych w 1966 r. na populacji 260 respondentów, są "podkategorią zawodową" rybaków morskich, którzy dość często decydują się na pracę w rybołówstwie dalekomorskim. Rozprawa Z. Dulczewskiego *Rybaczy bałtyccy* jest kolejnym ważnym opracowaniem socjologicznym obejmującym zawody morskie i zawierającym jasno sformułowane założenia teoretyczno-metodologiczne, umożliwiające przeprowadzenie szczegółowej analizy m.in. struktury społeczno-demograficznej rybaków kutrowych, ich postawy wobec zawodu oraz ich życie rodzinne. Z. Dulczewski podkreśla, iż prowadzone badania i na ich podłożu dokonane analizy "zmierzały do wykazania, czy i na ile badana populacja rybaków morskich przejawia w swoich zachowaniach na terenie zakładów pracy oraz w życiu rodzinnym i społeczno-organizacyjnym cechy i właściwości świadczące o jej stabilizacji zawodowej"¹³.

Dokonując przeglądu piśmiennictwa socjologicznego, dotyczącego polskiego rybołówstwa morskiego, nie można ograniczyć się tylko do prekursorских prac i badań A. Polańskiej, Z. Dulczewskiego i L. Janiszewskiego, lecz należy przedstawić także wyniki i opracowania młodych badaczy zajmujących się tą problematyką. J. Siedlak i B. Marciniak prowadząc badania nad kategorią zawodową rybaków kutrowych kontynuują tematykę badawczą zapoczątkowaną przez Z. Dulczewskiego. Podobnie J. Horbulewicz, A. Nowak, B. Klepajczuk, S. Lasek i J. Nikołajew rozwijają w różnych płaszczyznach badania zainicjowane przez L. Janiszewskiego¹⁴.

Niezależnie od badań nad kategorią zawodową rybaków prowadzone są wielokierunkowe studia nad innymi zawodami morskimi, w tym także bezpośrednio związanymi z morzem, a więc marynarzami floty handlowej, pilo-

¹⁰ Do znanych prac L. Janiszewskiego opisujących kategorię zawodową rybaków należą m.in.: *Motywy wyboru zawodu rybaka dalekomorskiego*, "Przegląd Zachodniopomorski" 1967, nr 4; *Rybaczy dalekomorscy*, op. cit; *Dalekomorski statek rybacki jako system społeczny*, "Przegląd Zachodniopomorski" 1969, nr 1; *Potrzeby rybaków dalekomorskich w związku z ich pracą na morzu. Przyczynek do teorii potrzeb ludzi morza*, Zeszyty Naukowe WSM, Szczecin 1969, nr 1; *Socjologiczne badania ludzi morza*, "Studia Socjologiczne" 1971, nr 4; *Rodzina marynarzy i rybaków morskich. Studium Socjologiczne*, Warszawa-Poznań 1976.

¹¹ Z. Dulczewski jest autorem wielu publikacji z zakresu socjologii morskiej, napisał m.in. *Sprawozdanie z badań terenowych nad osadnictwem rybackim na Pomorzu Zachodnim*, "Przegląd Zachodni" 1957, nr 2; *Z badań nad rybakami morskimi*, "Rocznik Koszaliński" 1966, nr 4; *Rybaczy kutrowi*, w: *Ludzie morza*, praca zbiorowa pod red. L. Janiszewskiego, Szczecin 1966; *Rybaczy bałtyccy. Zagadnienie stabilizacji społeczno-zawodowej*, Warszawa 1973.

¹² Z. Dulczewski, *Rybaczy bałtyccy* ..., s. 7.

¹³ Ibidem, s. 159.

¹⁴ Zob. J. Siedlak, *Rybaczy kutrowi jako kategoria zawodowa. Komunikat z badań*, "Socjologia morska" 1987, t. II; tamże: A. Nowak, B. Klepajczuk, *Kategoria zawodowa rybaków dalekomorskich*; J. Siedlak, A. Suszyński, *Spółeczność rybaków indywidualnych łódziowych województwa koszalińskiego*. Roczniki Socjologii Morskiej, t. V, Ossolineum 1990; J. Nikołajew, *Spółeczne problemy zawodu rybaka dalekomorskiego*, Szczecin 1986; B. Klepajczuk, *Więzi społeczne na statku*, Szczecin 1990; R. Woźniak, *Problemy dotyczące socjologicznych badań nad zawodem rybaków przymorskich*, "Socjologia Morska" 1987, Ossolineum t. II, s. 93.

tami morskimi, oraz pośrednio związanymi z morzem tj. stoczniovcami, portowcami i innymi. Stanowią one przedmiot szczególnych zainteresowań m.in. L. Janiszewskiego, A. Sosnowskiego, R. Woźniaka, L. Miliana, J. Sztumskiego, H. Mrzygłód i M. Kaczmarczyk-Sowy¹⁵. Korzystając z opracowań tych autorów, jako tematycznie zbliżonych do "rybaków dalekomorskich", miałem sposobność dokonania porównań i odniesień do prowadzonych własnych badań. Jednak opracowania A. Polańskiej, Z. Dulczewskiego i L. Janiszewskiego traktować będę jako podstawowe prace, mające doniosłe znaczenie poznawcze i metodologiczne, stanowiące punkt wyjścia dla sformułowania założeń badawczych.

Wydaje się, że w dobie transformacji gospodarczej zachodzącej także w gospodarce morskiej jednym z głównych problemów badań nad zawodem rybaka w Polsce będą procesy społeczne towarzyszące tworzeniu się nowych form organizacyjnych związanych z pracą na morzu i eksploatacją jego zasobów. W zakres zainteresowań badawczych wchodzić będą procesy tworzenia załóg statków przez rybaków reprezentujących różne kraje i kultury, praca zawodowa rybaków polskich u armatorów zagranicznych. Przedmiotem badań socjologów będą zapewne międzynarodowe instytucje i przedsiębiorstwa rybackie oraz ich różnorodne funkcje gospodarcze i pozaekonomiczne. Sądzę, że wiedza socjologiczna o rybakach społecznych Wyznaczonych przez aktywność tej grupy zawodowej na morzu i lądzie dostarczy wiele informacji nie tylko o charakterze poznawczym, ale i praktycznym.

THE STATE AND PERSPECTIVES OF RESEARCH ON DEEP-SEA FISHERMEN

S u m m a r y

The article describes Polish writings from the period 1965 - 1990 concerning the sociology of the fishing profession.

¹⁵ Por. m.in.: L. Janiszewski, *Socjologia morska. Wstęp informacyjny i bibliograficzny*, Szczecin 1977; tenże *Rodziny marynarzy i rybaków*, Warszawa 1976; L. Janiszewski, A. Sosnowski, *Socjologia morska. Wybór zagadnień* Wrocław 1984; A. Sosnowski, *Środowisko społeczno-zawodowe marynarzy*, Warszawa 1984; J. Sztumski *Socjologia nautyczna. Przedmiot i problemy*, "Nautologia" 1981, nr 1 - 4; tenże, *Socjologia morska, "Kultura i społeczeństwo"* 1971, nr 1; H. Mrzygłód, *Kryteria doboru małżeńskiego w rodzinach marynarzy*, w: *Zawód a życie rodzinne ludzi morza*, Szczecin 1988; tamże, M. Kaczmarczyk-Sowa, *Konflikty małżeńskie w rodzinach marynarzy*, s. 133; L. Milian, *Czas wolny marynarzy na morskich statkach transportowych*, Szczecin 1972; tenże, *Zawód marynarza floty transportowej*, Gdynia 1974.